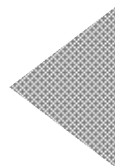

بررسی انواع ریسک و مدیریت ریسک در نظام بانکداری اسلامی

کامران ندری^۱

لیلا محرابی^۲

(تاریخ دریافت ۹۶/۱۲/۱ - تاریخ تصویب ۹۷/۴/۸)

چکیده

مدیریت ریسک یکی از مهم‌ترین ارکان سیستم‌های مالی و بانکی می‌باشد. در این میان به دلیل طبیعت نظام بانکداری و مالیه اسلامی، بانک‌های اسلامی با ریسک‌هایی روبه‌رو هستند که شناسایی و مدیریت انواع آن در بهبود عملکرد نظام بانکی از اهمیت قابل توجهی برخوردار می‌باشد. در این مقاله سعی شده است با روش تحلیلی-توصیفی، پس از مروری بر مطالعات انجام شده، انواع ریسک‌ها و مدیریت آن در نظام بانکداری بدون ربا مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد و سپس مهم‌ترین ریسک‌های مربوط به عقود مختلف اسلامی و قابلیت استفاده آنها در جایگاه ابزارهای مهندسی مالی معرفی می‌شود. نتایج نشان می‌دهد که برخی ریسک‌ها بین نظام بانکداری متعارف و نظام بانکداری بدون ربا مشترک هستند و با ابزارهای رایج و متعارف مدیریت ریسک قابل کنترل هستند و برخی دیگر به دلیل ویژگی‌های خاص و ماهیت نظام بانکداری بدون ربا، مختص به این نظام می‌باشند که برای کنترل و مدیریت آن نیازمند ابزارهایی

۱ - عضو هیأت علمی دانشگاه امام صادق (ع) و مدیر گروه بانکداری اسلامی پژوهشکده پولی و بانکی، بانک مرکزی ج.ا.ا؛

۲ - پژوهشگر، پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران؛ L.mehrabii@mbri.ac.ir

ویژه و سازگار با اصول اسلامی می‌باشیم. در پایان برخی از ابزارهای پیشنهادی در زمینه مدیریت ریسک ارائه و مورد تحلیل قرار گرفته است.

واژه‌های کلیدی: بانکداری بدون ربا، ریسک، عقود اسلامی، مدیریت ریسک

مقدمه

در جهان امروزی مقوله ریسک در تمام کشورها استفاده می‌شود و مدیریت آن برای بانک‌ها در راستای دستیابی به اهداف خود و کاهش اثر نامطلوب نوسانات، به اندازه‌ای دارای ارزش می‌باشد که جهت مشتری‌مداری و جلب اطمینان سهامداران، روش‌های مورد استفاده خود را در زمینه مدیریت ریسک، عملیات و نتایج بانک به صورت زمان‌بندی شده، منتشر می‌کنند. ماهیت عملیات بانکی پذیرش ریسک است و بدون پذیرش ریسک قادر به سودآوری و رشد نیستند. در واقع، وجود عوامل متعددی از جمله بین‌المللی بودن فعالیت بانک‌ها، افزایش فعالیت و نوآوری در صنعت بانکداری، ایجاد بحرآنهای مالی و ورشکستگی، عدم توانایی وام‌گیرندگان در بازپرداخت بدهی و پیچیده‌شدن معادلات و روابط اقتصادی ناشی از جهانی‌شدن از دیرباز تا کنون سبب شده که پدیده ریسک همواره به عنوان یک تهدید، فعالیت بانک‌ها را تحت تهدید جدی قرار دهد. مدیریت ریسک در بانک‌ها نسبت به واحدهای دیگر اقتصادی حساس‌تر، پیچیده‌تر و مشکل‌تر بوده و بدون شک، افزایش کارایی نظام بانکی در گرو کاهش ریسک می‌باشد. بانکداری اسلامی هم از این قاعده مستثنی نیست؛ به طوری که در مواجهه مستقیم یا غیرمستقیم با ریسک‌های مختلف در منابع، مصارف و اغلب فعالیت‌های خود، نیازمند تدابیری در جهت تعدیل ریسک‌هاست.

امروزه تقریباً کلیه جوامع به نحوی با مفهوم ریسک آشنایی دارند. از ریسک تعاریف متعددی ارائه شده است که وجه مشترک آنها در عدم اطمینان و احتمال رخداد زیان و خسارت در نتیجه انجام یک فعالیت می‌باشد. ریسک در لغت عبارت است از خطر و اقدام به امری که احتمال خطری در آن باشد (معین، ۱۳۸۷) و در اصطلاح به معنای انحراف بازده واقعی از بازده مورد انتظار می‌باشد. (نیکومرام و دیگران، ۱۳۸۵)

گالیتز^۱ ریسک را نوسانات در هرگونه عایدی می‌داند. تعریف مذکور این مطلب را روشن می‌کند که تغییرات احتمالی آینده برای یک شاخص خاص، چه مثبت و چه منفی ما را با ریسک مواجه می‌سازد. بنابراین، امکان دارد تغییرات موجب انتفاع یا زیان شود. اولین بار، هری مارکویتز^۲ بر اساس تعاریف کمی ارائه شده، انحراف معیار چند دوره‌ای را به عنوان شاخص عددی برای ریسک معرفی کرد. دیدگاه دیگری نیز در خصوص ریسک وجود دارد که تنها به جنبه منفی نوسانات توجه دارد. هیوب^۳ ریسک را احتمال کاهش درآمد یا از دست دادن سرمایه تعریف می‌کند. بنابراین، برای تعریف ریسک می‌توان دو دیدگاه را ارائه کرد: (اسماعیل نژاد، ۱۳۹۲)

دیدگاه اول: ریسک به عنوان هرگونه نوسانات احتمالی در بازدهی اقتصادی در آینده.

دیدگاه دوم: ریسک به عنوان نوسانات احتمالی منفی در بازدهی اقتصادی در آینده.

در رویکرد مدیریت یکپارچه ریسک، ریسک با رویکرد اول مورد توجه قرار می‌گیرد. زیرا هم ریسک‌های نامطلوب^۴ (تهدیدات) و هم ریسک‌های مطلوب^۵ (فرصت‌ها) را مدنظر قرار می‌دهد. از سوی دیگر در فرهنگ لغات سرمایه‌گذاری، ریسک زیان بالقوه‌ای است که یا مستقیماً از زیانهای درآمد و سرمایه حاصل می‌شود و یا به صورت غیرمستقیم از محدودیت‌هایی به وجود می‌آید که توانایی بانک را برای دستیابی به اهداف تجاری و مالی خود کاهش می‌دهد. این محدودیت‌ها، با کاهش توانایی بانک در اداره امور تجاری یا عدم دستیابی به منافع حاصل از موقعیت‌های مختلف، ریسک را به بانک تحمیل می‌نماید.

باید توجه داشت که از لحاظ نظری حذف انواع ریسک غیرممکن می‌باشد، اما شناسایی و مدیریت آنها به عنوان تنها راه حل ممکن مطرح است. مدیریت ریسک در بانکداری نیز مجموعه‌ای از فرآیندهای به هم پیوسته (تعیین، اندازه‌گیری، مشاهده و کنترل ریسک‌ها) و

---

۱. Galitz

۲. Harry Markowitz

۳. Hube

۴. Downside Risks

۵. Upside Risks

مدل‌هایی می‌باشد که بانک را در جهت اعمال سیاست‌ها و انجام فعالیت‌های مبتنی بر ریسک^۱ هدایت می‌نماید. در واقع، مدیریت ریسک رویه‌ای است که در تعامل با نااطمینانی‌های ناشی از بازارهای مالی، بانک را به سوی اتخاذ استراتژی مناسب سوق می‌دهد (کارن، ۲۰۰۵). در این میان، مهندسی مالی و مدیریت یکپارچه ریسک، وظیفه کنترل ریسک‌ها را بر عهده گرفته و با ارائه راهکارهای نوین و راهبردهای بدیع توانسته برای شرکت‌های تجاری، تولیدی و خدماتی و به ویژه بانک‌ها روش‌های نظام‌مندی خلق نماید. از این‌رو هدف مدیریت ریسک، حذف ریسک‌ها از فعالیت بانک نیست بلکه ایجاد تعادل بهینه میان ریسک و بازدهی است. (محرابی، ۱۳۸۹)

از سوی دیگر، بانکداری اسلامی همان اهداف بانکداری متداول دنیا را دنبال می‌کند؛ با این تفاوت که عملیات بانکداری در این بانک‌ها براساس فقه معاملات اسلامی و مشارکت در سود و زیان صورت می‌گیرد. از این رو، فعالیت بانک‌های اسلامی با به‌کارگیری قراردادهای (عقود) اسلامی و مبتنی بر مشارکت، این نوع از نظام بانکی را با ریسک‌های متفاوت و مدیریت ریسک را با حساسیت و پیچیدگی بیشتری روبه‌رو کرده است. در این مجموعه، شرایط عدم اطمینان، امکان تراکم ریسک‌های نامطلوب، دشواری شناسایی و ارزیابی فرصت‌های بازار مربوط به پروژه‌های سرمایه‌گذاری، مسائل قیمت‌گذاری و ارزیابی سود، نظارت بر فعالیت سرمایه‌گذار و مدیریت فعالیت‌های مشمول تسهیلات بانکی نیز بر دامنه مخاطرات می‌افزایند. از این‌رو، سوال اساسی در این تحقیق و آنچه مورد تحلیل و مطالعه قرار می‌گیرد، شناسایی انواع ریسک‌ها در مرحله اول و سپس مدیریت آن به روشی نظام‌مند به عنوان ابزاری برای ممانعت از بروز رخدادهای نامطلوب می‌باشد.

در ادامه مقاله، نخست پیشینه پژوهش تشریح می‌شود، سپس انواع ریسک‌ها و مدیریت آن در نظام بانکداری اسلامی مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد و سپس با تقسیم‌بندی عقود اسلامی براساس قابلیت استفاده آنها در جایگاه ابزارهای مهندسی مالی به معرفی مهم‌ترین ریسک‌های مربوط به عقود مختلف اسلامی می‌پردازیم. در بخش بعدی یافته‌های پژوهش و در پایان نتیجه‌گیری و پیشنهادات بیان خواهد شد.

پیشینه پژوهش

مرور ادبیات و پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که پژوهشگران و صاحب‌نظران مختلفی در خصوص ریسک در بانکداری اسلامی مطالعاتی را انجام داده‌اند که در ادامه به آنها خواهیم پرداخت. پژوهش کدخدایی (۱۳۷۹) با عنوان «پدیده ریسک در بانکداری اسلامی» در ارتباط با انواع ریسک‌هایی است که بانک‌ها با آنها روبرو هستند (دو نوع سیستماتیک و غیرسیستماتیک). وی معتقد است ریسک سیستماتیک از راه عامل‌های بازاری و ریسک غیرسیستماتیک از راه عامل‌های غیربازاری به وجود می‌آید و با توجه به اینکه عامل‌های بازاری خارج از کنترل هستند، بنابراین، مدیریت ریسک قابل کاربرد برای ریسک‌های غیرسیستماتیک را دارد. به عقیده وی نظام تأمین مالی حاکم بر بانکداری اسلامی از ویژگی‌های سرمایه‌داری برخوردار است و بنابراین بانکداری اسلامی با ریسک‌هایی همچون ریسک عدم بازپرداخت، اخلاقی، نقدینگی، نوسانهای متغیرهای اقتصادی و مقررات روبه‌رو است.

عقیلی کرمانی (۱۳۸۱)، در مقاله خود به معرفی چهار نوع ریسک بازار، اعتباری، نقدینگی و عملیاتی اشاره می‌کند و براساس این تقسیم‌بندی، با توجه به ثبت دارایی‌ها در بانکداری بدون ربا تحت عنوان سرمایه‌گذاری، به این نتیجه می‌رسد که بین بانکداری سنتی و بانکداری بدون ربا فقط ریسک اعتباری متفاوت است؛ بنابراین، از نظر مدیریت ریسک در بانکداری بدون ربا فقط برای این نوع ریسک باید در پی راهکارهایی بود. وی برای این هدف دو پیشنهاد ارائه می‌کند: نخست حرکت به سمت بانکداری سنتی و اعطای تسهیلات به صورت استقراض و دیگری عمل کردن به صورت شرکت‌های سرمایه‌گذاری که به دلیل نبودن امکان پدیدآوردن پرتفوی کارا، سوق دادن فعالیت بانک‌ها به طرف بانکداری سنتی را برمی‌گزیند.

ساندرا راجان و اریکو (۱۳۸۱)، در مطالعه‌ای به پیچیدگی‌های تأمین مالی از طریق روش‌های مشارکتی و ریسک‌های ناشی از آن می‌پردازد. آنها با اشاره بر کمبود ابزارهای مالی مدیریت ریسک در بانکداری اسلامی، بر تقویت چارچوب مقرراتی جهت قیمت‌گذاری و کنترل ریسک براساس ارکان اصلی نظام مطلوب بانکداری و همچنین حرکت بانک‌های اسلامی در جهت بهبود شاخص‌های نظام مطلوب و پدیدآوردن ابزارهای مالی مناسب تأکید دارند.

مهدوی نجم آبادی (۱۳۸۲) در مقاله خود با عنوان «تفاوت‌های اساسی توزیع ریسک در دو نظام بانکداری اسلامی و سنتی» چهار نوع ریسک مالی، عملیاتی، بازار و برون سازمانی را در

بانکداری اسلامی و سنتی بررسی نموده و به این نتیجه می‌رسد که مدیریت ریسک در بانکداری اسلامی با توجه به ویژگی‌های خاص آن بسیار مشکل‌تر از بانکداری سنتی است. وی برای کاهش این ریسک‌ها شراکت ریسک با گیرنده وام به وسیله گرفتن وثیقه توسط بانک و همچنین اجرای نظام وکالتی به وسیله بانک را مورد بررسی قرار داده است.

در پژوهش اکبریان و دیاتی (۱۳۸۵) نشان داده شده که مدیریت ریسک در بانکداری بدون ربا در مقایسه با بانکداری ربوی اهمیت دو چندان دارد. آنها با بررسی ابزارهای مهندسی مالی برای مدیریت ریسک در نظام سرمایه‌داری به ارایه چند ابزار مهندسی مالی در نظام مالی اسلامی به صورت سرمایه‌گذاری مستقیم، مشارکت، فروش اقساطی، اجاره به شرط تملیک، قولنامه، بیع الوفا و قولنامه و سرانجام کاربردهای این ابزارها در مدیریت ریسک می‌پردازند.

از تحقیقات انجام شده در این زمینه می‌توان به مطالعه موسویان و بیوکی (۱۳۸۸) اشاره نمود که در مقاله‌ای با عنوان «مدیریت ریسک اعتباری در بانکداری اسلامی» از طریق سوآپ نکول اعتباری به واکاوی موضوع ریسک اعتباری در بانکداری اسلامی و وجود ریسک اعتباری به علت استفاده از روش‌های خاص تخصیص منابع می‌پردازد. آنها با مروری بر روش‌های متداول و مورد استفاده بانک‌های اسلامی جهت مدیریت ریسک اعتباری به عدم کفایت و کارایی روش‌های متداول در مدیریت و انتقال کامل ریسک اعتباری اشاره نموده و ضمن معرفی سوآپ نکول اعتباری در جایگاه ابزاری رایج در انتقال ریسک اعتباری به بررسی فقهی امکان استفاده از آن در بانکداری بدون ربا می‌پردازد.

نظریپور و رضایی (۱۳۹۲) در پژوهش خود، مدیریت ریسک اعتباری در بانکداری اسلامی با رویکرد بررسی عقود و الگوی پرداخت تسهیلات را مورد بررسی قرار داده و نشان می‌دهد که عقود اسلامی غیرمشارکتی (مبادله‌ای) در مقایسه با عقود مشارکتی ریسک کمتری دربردارند و بانک‌ها در صورت عدم استقرار یک نظام مدیریت ریسک اعتباری متناسب قادر به تشخیص میزان ریسک اعتبارات و تعیین زیانهای احتمالی عدم بازپرداخت وام‌ها نیستند و در نتیجه سودآوری آنها با تهدید اساسی مواجه خواهد شد.

موسویان و عزیزاده اصل (۱۳۹۴) در مطالعه‌ای به بررسی رابطه ریسک و غرر در بازارهای مالی اسلامی می‌پردازد. آنها با توجه به شباهت مفهوم غرر به معنای نوعی عدم اطمینان در ارکان قرارداد با مفهوم ریسک مالی که نوعی عدم اطمینان مربوط به آینده یک دارایی است به این

نتیجه می‌رسد که اگر ریسک مالی، تغییرپذیری در بازدهی یا احتمال وقوع بازدهی متفاوت از بازده مورد انتظار تعریف شود، رابطه میان ریسک استاندارد مالی و غرر، متباین خواهد بود؛ اما اگر ریسک را به معنای عدم اطمینان در سرمایه‌گذاری بدانیم، آنگاه رابطه میان ریسک و غرر، عام و خاص مطلق خواهد بود.

خان و احمد (۲۰۰۱)، در مطالعه‌ای با عنوان «مدیریت ریسک: تحلیل بررسی موضوعات در صنعت مالی اسلامی» که برای بانک توسعه اسلامی انجام دادند، به صورت تجربی به تحلیل مدیریت ریسک در مؤسسه‌های مالی و بانکی اسلامی پرداخته‌اند آنها با کمی کردن انواع ریسک در بانکداری اسلامی به این نتیجه رسیدند که ریسک اعتباری کمترین ریسک را در میان ریسک‌های دیگر در نظام مالی و بانکی اسلامی دارد. آنان علت این مسئله را این موضوع می‌دانند که اکثر روش‌های تأمین مالی اسلامی به پشتوانه دارایی است و این دارایی می‌تواند به عنوان وثیقه مورد استفاده قرار گیرد. علاوه بر این آنها نشان دادند به مقدار ریسک‌های عقود مالی اسلامی به ترتیب عقود مضاربه، سلم، استصناع و مشارکت نسبت به عقود مرابحه و اجاره ریسک بیشتری دارند و سرانجام با استفاده از روش رتبه‌بندی داخلی، میزان مطلوب ذخیره سرمایه مورد نیاز برای مقابله با ریسک عقود اسلامی را تعیین کردند.

محمد عبیدالله (۲۰۰۲)، در مقاله‌ای با عنوان «مدیریت ریسک اسلامی: به سوی کارایی و اخلاقیات بیشتر» به تعریف کارایی و بررسی استفاده از قرارداد اختیار معامله برای کاهش و مدیریت ریسک در چارچوب قانون‌های اسلامی پرداخته و ثابت می‌کند قرارداد اختیار معامله در چارچوب اسلامی کارا تر از اختیار معامله در نظام ربوی است. وی همچنین با استفاده از خیار شرط و بیع الوفا چندین روش برای کاهش و مدیریت ریسک ارائه می‌کند و با مقایسه این روش‌ها و روش‌های مرسوم در نظام ربوی به این نتیجه می‌رسد که با کاربرد این روش‌ها مسئله بازی بامجموع صفر به حداقل می‌رسد.

ریسک‌های موجود در نظام بانکداری اسلامی

در این بخش ابتدا به معرفی انواع ریسک در نظام بانکداری اسلامی پرداخته و سپس متناسب با ابزارها و قراردادهای خاص این نظام، مهم‌ترین ریسک‌های مربوط به عقود مختلف (به تفکیک عقود اسلامی مبادله‌ای و مشارکتی) بررسی می‌گردد.

انواع ریسک‌ها در نظام بانکداری اسلامی را می‌توان به صورت زیر برشمرد:

۱- ریسک اعتباری

به علت تاکید بانک‌های اسلامی بر مشارکت سپرده‌گذاران در ریسک و سود دریافتی حاصل از تسهیلات اعطایی ریسک اعتباری اهمیت ویژه‌ای دارد. در صورت مدیریت صحیح و دریافت وثیقه‌های لازم، ریسک اعتباری در بانک‌های اسلامی کمتر از دیگر بانک‌ها می‌باشد. به عبارت دیگر ماهیت مشارکتی فعالیت بانک‌های اسلامی ریسک اعتباری را به علت انتقال آن به سپرده‌گذاران کاهش می‌دهد. باید توجه داشت که در صورت نفوذ سیاستمداران و مسئولین دولتی در مدیریت بانک‌ها، ریسک اعتباری به شدت افزایش می‌یابد. به طور کلی، ریسک اعتباری برای عقود مبادله‌ای به علت ناطمینانی در پرداخت اصل و سود حاصل از دریافت تسهیلات به طور کامل و در موعد مقرر به وسیله فرد متقاضی پدید می‌آید و در عقود مشارکتی به علت مسئله اطلاعات نامتقارن فراهم می‌آید. (اسماعیل نژاد، ۱۳۹۲)

۲- ریسک عملیاتی

نظام بانکی بدون ربا با توجه به ویژگی‌های خاص آن به طور نسبی با ریسک عملیاتی فراوانی روبه‌رو است. از جمله عوامل مهم افزایش این ریسک در نظام بانکی بدون ربا عبارتند از:

۱. عدم تخصص کافی و آموزش مناسب کارکنان بانکی در اجرای عقود اسلامی؛
۲. عدم وجود نرم افزارهای جامع حسابداری مطابق با قراردادهای مالی اسلامی؛
۳. عدم وجود یک سامانه کنترلی جامع برای نظارت بر قراردادهای مالی بر مبنای قانون‌های اسلامی و به طور کلی بر کارکنان و نظام بانکی.

علاوه بر موارد فوق، عوامل و فاکتورهای عمومی دیگری هم وجود دارد که ریسک عملیاتی بانک‌های اسلامی را نسبت به بانک‌های سنتی بالاتر برده و سودآوری آنها را در مقایسه کاهش می‌دهد. از جمله این عوامل عبارتند از: کمبود ابزارها و روش‌های پوششی ریسک، بازارهای پولی و بین‌بانکی و بازار اوراق بهادار تکامل نیافته و یا فقدان آن (دلیل این امر بروز مشکلات در طراحی ابزارهای کوتاه‌مدت تأمین مخارج عمومی دولت بر مبنای تقسیم سود و زیان (PLS) می‌باشد و محدودیت موجودی و دسترسی به تسهیلات بانک مرکزی به عنوان وام‌دهنده نهایی.^۱

۳- ریسک اعتماد و ریسک کاهش سپرده

عدم توانایی بانک‌ها در تنظیم قراردادهای گوناگون مالی طبق قانون‌های اسلامی باعث عدم اطمینان سپرده‌گذاران و مشتریان به نظام بانکی می‌شود. به عبارت دیگر صوری شدن عقدها باعث کاهش اطمینان مردم به نظام بانکی شده و این مسئله خود باعث برداشت وجوه و سپرده‌ها به وسیله سپرده‌گذارانی که به قانون و مقررات اسلامی پایبند هستند، می‌شود. (احمد و خان، ۲۰۰۱). از سوی دیگر، یک بانک اسلامی جهت پرداخت نرخ بازده مناسب به دارندگان حساب‌های سرمایه‌گذاری تحت فشار است، زیرا این نرخ باید به گونه‌ای باشد که انگیزه کافی برای سپرده‌گذاران جهت نگهداری سپرده‌هایشان در بانک‌ها ایجاد نماید. حال اگر این نرخ بالاتر از نرخ قابل پرداخت به قراردادهای سرمایه‌گذاری باشد، بانک ممکن است از برخی از منافع خود جهت حفظ منافع سهامداران چشم‌پوشی نماید. لذا کوتاهی و مسامحه در این امر و عدم مدیریت صحیح ممکن است به خروج سپرده‌ها از بانک منتهی شود که به دنبال خود موقعیت تجاری و رقابتی بانک را با خطر روبه‌رو خواهد کرد. این مسأله باعث ریسک کاهش سپرده در بانک‌ها می‌شود. (محرابی، ۱۳۸۹)

۴- ریسک نقدینگی

با توجه به نهمی ربا در قانون‌های اسلامی، نظام بانکی بدون ربا اجازه استفاده از استقراض وجوه نقد از راه بهره را ندارد. لذا یکی از عامل‌هایی که باعث افزایش ریسک نقدینگی می‌شود، ناتوانی بانک در تأمین و کسب وجوه نقد با صرف هزینه قابل قبول از راه استقراض است که در نظام بانکی مذکور بایستی از روش‌های دیگری استفاده شود.

۵- ریسک قیمت

این ریسک به علت نوسان‌ها و تغییرهای شدید قیمت دارایی‌ها و موجودی‌های نزد بانک پدید می‌آید که استفاده از روش سلف در شرایط عدم ثبات قیمت برای نظام بانکی، ریسک قیمت را افزایش می‌دهد.

۶- ریسک عدم تعدیل

عدم تعدیل نرخ سود در عقدهای مبادله‌ای مشکل‌هایی را برای نظام بانکداری بدون ربا پدید آورده و باعث ریسک عدم تعدیل می‌شود. (ابوالحسنی، ۱۳۸۷)

۷- ریسک شریعت

یکی از این ریسک‌های مهم در بانکداری اسلامی «ریسک شریعت»^۱، و ضرورت «نظارت شرعی»^۲ است. هر چند این اصطلاحات بیش از یک دهه قدمت در ادبیات بانکداری و مالی اسلامی دارد، اما شاید نتوان تعریف دقیق و جامعی از آنها ارائه نمود. به هر حال با استفاده از منابع موجود، می‌توان ریسک شریعت را اینگونه تعریف نمود: «ریسک شریعت، خطری است که نظام بانکی به دلیل عدم انطباق فعالیت‌هایش با اصول و قوانین شریعت مقدس اسلام، ممکن است با آن مواجه شود». متناسب با این تبیین از ریسک شریعت، نظارت شرعی نیز به این صورت قابل تعریف است: «نظارت شرعی کلیه اقدامات احتیاطی و نظارتی به منظور اطمینان از انطباق فعالیت‌های بانک یا موسسه مالی اسلامی با اصول و قوانین شریعت مقدس اسلام می‌باشد. هدف از این نظارت در نهایت دستیابی به اقدامات، فعالیت‌ها، تدابیر، اصول و روش‌هایی است که به وسیله آنها بتوان ریسک شریعت در نظام بانکی (به طور عام) و یا یک موسسه مالی و یا بانک اسلامی (به طور خاص) را حداقل نمود و یا کاهش داد». (موسویان و میسمی، ۱۳۹۳، ص ۱۰۴)

با توجه به اهمیت موضوع، بررسی‌های انجام شده در ارتباط با تجربه نظارت شرعی و حداقل‌سازی ریسک شریعت در سطح بین‌المللی، حاکی از آن است که اکثر بانک‌ها و مؤسسات اسلامی فعال در سایر کشورها، به تعابیر گوناگونی مانند شورای تخصصی فقهی، شورای فقهی، شورای شریعت، کمیته شریعت و غیره، به این موضوع پرداخته‌اند. بررسی دقیق‌تر این تجارب، نشان می‌دهد کشورهای مختلف در زمینه نظارت شرعی الگوها مختلفی را اجرا کرده‌اند که در برخی موارد با یکدیگر تفاوت‌های قابل‌توجهی دارند. برخی از این تفاوت‌ها عبارت‌اند از: خصوصی یا دولتی بودن نظارت شرعی، اختیاری یا اجباری بودن راه‌اندازی نظارت شرعی، مسئول نمودن بانک مرکزی در قبال نظارت شرعی و یا دولت، وجود و یا عدم وجود نهاد نظارت شرعی مرجع، وجود و یا عدم وجود قانون و استانداردهای واحد برای اجرایی‌سازی نظارت شرعی و غیره. (همان، ص ۱۰۵)

در این میان، ایران از جمله کشورهایی است که در آن قانون بانکداری بدون ربا به تصویب رسیده و تمام مؤسسات اعتباری بر اساس بانکداری بدون ربا فعالیت می‌کنند، اما مسأله نظارت بر

۱- Shariah risk

۲ - Shariah supervision or Shariah Governance

شرعی بودن عملیات بانکی آن‌طور که انتظار می‌رود انجام نمی‌شود و بعد از گذشت بیش از سه دهه از تصویب قانون عملیات بانکی بدون ربا، هنوز هم برخی از عالمان، نخبگان و عامه مردم در انطباق کامل فعالیت‌های بانکی با آموزه‌های شرعی تردید دارند. (موسویان، میسمی و دیگران، ۱۳۹۱) لذا، ایجاد یک نهاد تخصصی شورای فقهی بانکداری اسلامی می‌تواند با پدید ساختن فضای اطمینان و پوشش ریسک شریعت برای مشتریان بانک‌های اسلامی، تدوین صحیح قوانین و دستورالعمل‌ها بر اساس فقه اسلامی و طراحی و نظارت بر ابزارهای جدید و ارائه راهکارهای متناسب با نیاز افراد متدین، مشروعیت و کارایی بانکها را در هر سه زمینه جذب سپرده‌ها، تخصیص منابع و ارائه خدمات بانکی افزایش دهد. (موسویان و دیگران، ۱۳۸۸)

۸- ریسک سرمایه

ریسک‌های مربوط به سرمایه نمایانگر آن هستند که وجوه مربوطه در داراییهای مبتنی بر ریسک سرمایه‌گذاری شده‌اند. برخی از این دارایی‌ها نسبت به دیگری از ریسک بالاتری برخوردار هستند و در مخرج کسر کفایت سرمایه قرار می‌گیرند. در یک بانک اسلامی، دارایی‌هایی که از محل حساب‌های سرمایه‌گذاری سهام در سود (PSIA)^۱ تأمین شده‌اند، با ضریب ریسک ۵۰ درصدی در مخرج کسر محاسبه می‌شوند و برای سایر دارایی‌ها، از اوزان ریسک تعیین شده در بیانیه ۱۹۸۸ بال استفاده می‌شود.

در صورت کسر کفایت سرمایه بانک‌های اسلامی، نیز دستورالعمل بیانیه ۱۹۸۸ بال مدنظر قرار می‌گیرد. لیکن وضعیت این دسته از حساب‌های سرمایه‌گذاری (محدود و غیرمحدود) که در بانک‌های اسلامی ارائه می‌شوند، در صورت کسر مشخص نیست. در این میان، سازمان حسابداری و حسابرسی اسلامی^۲ پیشنهاد می‌کند PSIA با حداقل ۵ سال تاریخ سررسید جزو سرمایه درجه ۲ منظور شوند. (بهرامی، ۱۳۹۱)

۱ - PSIA = Profit Sharing Investment Account

2 - AAOIFI

ریسک‌های مربوط به قراردادهای و ابزارهای خاص تأمین مالی در بانک‌های اسلامی

ابزارهای تأمین مالی در بانکداری اسلامی به دو گروه مشارکتی و غیرمشارکتی (مبادله‌ای) تقسیم می‌شوند. به‌طور خلاصه عمومی‌ترین مفاهیم مورد استفاده بانکداری اسلامی شامل مضاربه (تقسیم سود)، ودیعه (به امانت گذاردن)، مشارکت (سرمایه‌گذاری مشترک)، مرابحه (قرارداد مبتنی بر قیمت تمام شده) و اجاره به شرط تملیک (لیزینگ) است. معاملات گروه اول ریسک‌های بالایی را به بانک اسلامی تحمیل می‌کنند. در مضاربه، مشتری نه تنها مسئول پرداخت زیان نیست (مگر در صورت اثبات قصور)، بلکه در صورت از بین رفتن اصل سرمایه، ضرری متوجه او نمی‌شود. لذا **ریسک اعتباری** قابل توجهی را به بانک تحمیل می‌کند که این مشکل به علت مسئله اطلاعات نامتقارن برای بانک پدید می‌آید. البته ذکر این نکته حایز اهمیت است که امروزه بانک‌های اسلامی در قراردادهای مضاربه بر اساس شرط ضمن عقد، ضرر احتمالی را به عهده مشتری گذاشته و از این طریق تا حدودی از میزان ریسک اعتباری آن کاسته می‌شود.

یک مشکل جدی در قرارداد مضاربه برای بانک تأمین‌کننده وجوه به وجود می‌آید و آن زمانی است که هیچ ضمانتی برای بازگشت سریع وجوه به بانک وجود ندارد. به علاوه **ریسک دریافت نکردن سود** نیز قابل توجه است و این در اکثر موارد به قراردادهای کوچک بازرگانی مربوط می‌شود که خاص اکثر جوامع اسلامی است. **مشکل (ریسک) عدم تقارن اطلاعات** که در قراردادهای مضاربه بانکی در بخش تجهیز منابع وجود دارد و بر اساس آن بانک‌ها بنا بر تشخیص خود سپرده‌های مردم را به کار می‌گیرند، احتمال بروز مخاطرات اخلاقی^۱ را بسیار بالا برده و انگیزه بانک‌ها را برای قبول ریسک و اداره مؤسسات مالی بدون در نظر گرفتن سرمایه مناسب، زیادتر می‌کند. درواقع صاحبان سپرده‌های سرمایه‌گذاری در بانک‌های اسلامی در مقایسه با سهامداران شرکت‌های سرمایه‌گذاری متداول از حقوق یکسانی برخوردار نیستند ولی در عین حال همان ریسک‌ها را هم تقبل می‌کنند. در این شرایط، اعمال مدیریت جمعی مشکل‌تر و احتمال قبول ریسک بیشتر، توسط بانک‌ها و بروز مخاطرات اخلاقی در عملیات آنها بیشتر می‌گردد. (محرابی، ۱۳۸۹)

در قرارداد مشارکت (حقوقی)، بانک‌ها می‌توانند سرمایه مورد نیاز بخش‌های گوناگون اقتصادی را از طریق خرید سهام تامین مالی کنند. لذا هرگونه نوسان قیمت سهام باعث افزایش **ریسک قیمت** برای بانک می‌شود. با توجه به ویژگی‌های خاص عقود مشارکتی و با عنایت به فقدان نظام پایدار و کنترل جامع در نظام بانکی، بانک با مشکل مخاطره اخلاقی مواجه بوده و **ریسک عملیاتی** این عقده‌ها به‌طور نسبی فراوان می‌باشد. علاوه بر این، یکی از ریسک‌های مترتب بر تسهیلات مشارکتی این است که مشارکت در برخی از فعالیت‌ها به مسدود شدن نقدینگی می‌انجامد و لذا گاهی مؤسسات مالی که سرمایه نقدی خود را به این‌گونه فعالیت‌ها اختصاص می‌دهند باید سال‌ها انتظار بکشند تا به سرمایه اولیه و سود مورد انتظار دست یابند. به عبارت دیگر مشارکت در پروژه‌های بلندمدت می‌تواند عاملی برای **ریسک نقدینگی** شود.

معاملات گروه دوم نیز اگر چه با ریسک کمتری همراه هستند و در مقایسه با عقود مشارکتی شباهت بیشتری به تسهیلات مالی سنتی و مرسوم (در کشورهای غیراسلامی) دارند، لیکن ریسک‌های خاصی را به دنبال دارند و بانک‌ها را به علت ناطمینانی در پرداخت اصل و سود حاصل از دریافت تسهیلات به طور کامل و در موعد مقرر به وسیله فرد متقاضی، در معرض **ریسک اعتباری** قرار می‌دهند.

در مراحله بانک با **ریسک عدم تقارن** مواجه می‌شود. قرارداد مراحله در مقایسه با مضاربه از درجه ریسک‌پذیری کمتری برخوردار است، زیرا در قرارداد مراحله، نرخ مورد نظر (mark - up) از قبل بین بانک و مشتری برقرار شده است. قرارداد مراحله با ریسک بازرگانی نیز رو به رو است، زیرا بانکی که کالاها را به نفع مشتری خریداری میکند، ممکن است به دلیل تغییر شرایط مالی مشتری در پایان مدت قرارداد، با کالاهای غیرقابل فروش مواجه شود. در این حالت بانک باید بخشی از "mark - up" را جبران کند. بنابراین صاحب‌نظران مسلمان عقیده دارند که در قراردادهای بازرگانی بانک مجاز است برای جلوگیری از ریسک، "mark - up" را افزایش دهد.

در عقد فروش اقساطی، بانک‌ها بنا به درخواست و تعهد مشتری به خرید اموال مورد درخواست آنها اقدام نموده و سپس اموال خریداری شده را به صورت اقساط به مشتری واگذار می‌کنند. (ناصری و باقری، ۱۳۸۶). با توجه به عدم تعدیل نرخ سود و قیمت در قرارداد فروش اقساطی، هرگونه تورم و افزایش ناگهانی قیمت باعث کاهش ارزش مطالبه‌های قابل دریافت حاصل از

فروش اقساطی برای بانک می‌شود و **ریسک عدم تعدیل** را افزایش می‌دهد.

در عقد اجاره، چنانچه کالای مورد اجاره در طول مدت قرارداد، صدمه ببیند، بانک مسئول پرداخت زیان وارده است. از سوی دیگر، نوسان قیمت و عدم تعدیل اجاره‌ها در قرارداد اجاره به شرط تملیک می‌تواند برای موجر (نظام بانکی) **ریسک عدم تعدیل** پدید می‌آورد. همچنین، با توجه به اینکه قرارداد اجاره به شرط تملیک به پشتوانه دارایی (عین مستاجر) و منفعت آن انجام می‌شود، به‌طور نسبی با **ریسک اعتباری** کمی روبرو است.

در عقد استصناع، علاوه بر **ریسک اعتباری**، **ریسک عملکرد** نیز به بانک تحمیل می‌شود، زیرا بانک، واسطه میان مشتری و تولیدکننده است و قصور تولیدکننده در ایفای تعهداتش، بانک را با ضرر مواجه می‌کند. مهم‌ترین ریسکی که خرید دین برای بانک‌ها پدید می‌آورد، **ریسک اعتباری** است. عقد سلم **ریسک بازار (قیمت)** را به بانک تحمیل می‌کند، زیرا ممکن است قیمت کالا در طول مدت قرارداد تغییر کند. علاوه بر این، اگر کسی چیزی را به بیع سلف خریده باشد، نمی‌تواند پیش از سررسید آن را بفروشد. بنابراین قابلیت نقد شوندگی سلف در بازار ثانویه امکان‌پذیر نیست. از این رو **ریسک نقدینگی** این قرارداد به‌طور نسبی فراوان است. همچنین، با توجه به اینکه در قرارداد سلف باید قیمت کالا در ابتدای قرارداد به‌وسیله شخصی که پیش خرید می‌کند پرداخت شود، **ریسک اعتباری** در این قرارداد به نسبت فراوان است.

بر مبنای نظر بسیاری از فقها، جعاله قراردادی جایز است. لذا پیش از آنکه عامل شروع به کار کند، جاعل و عامل می‌توانند جعاله را به‌هم بزنند. بنابراین یکی از ریسک‌هایی که قرارداد جعاله با آن روبرو است، ریسک جایز بودن^۱ (**ریسک عقد جایز**) آن است. یکی از انواع جعاله، جعاله خاص است. در این نوع جعاله شخصیت عامل برای جاعل (کارفرما) اهمیت دارد و اگر

۱ - برای درک بهتر فرض کنید یک شرکت نفتی پروژه تاسیس یک چاه و تمام لوازم و خدمات مربوط را به‌صورت قرارداد جعاله به قیمت ۷۰۰ واحد به بانک صادرات ایران واگذارد. اکنون اگر پس از مدتی شرکت فوق (جاعل) به عللی از انجام پروژه منصرف شود، با توجه به جایز بودن قرارداد جعاله، می‌تواند قرارداد را فسخ کند. در این حالت بانک صادرات (عامل) متحمل هزینه فرصت، زمان از دست رفته و غیره شده‌است که شاید برای بانک جبران‌ناپذیر باشد. البته شرکت فوق باید اجرت و مزد مدت زمانی که بانک مشغول به فعالیت بوده را بپردازد. اما شاید این مقدار، هزینه فرصت بانک را جبران نکند، بنابراین یکی از ریسک‌هایی که قرارداد جعاله با آن روبرو است، ریسک جایز بودن آن است.

عامل انجام کار را به دیگری واگذارند، مستحق اجرت نخواهد بود. این مسئله می تواند برای نظام بانکی **ریسک نقدینگی** پدید آورده. (نجفی، ۱۳۹۲ق؛ موسویان، ۱۳۸۶) علاوه بر این، ممکن است اجرت عمل ناشی از قرارداد جعاله به وسیله جاعل به موقع و به طور کامل پرداخت نشود که در نتیجه **ریسک اعتباری** جعاله مطرح می گردد.

روش ها و ابزارهای پیشنهادی مدیریت ریسک در بانک های اسلامی

بانک های اسلامی برای مدیریت ریسک باید موارد زیر را مدنظر قرار دهند:

الف - طراحی چارچوب مدیریت ریسک

ب - ایجاد سیستم ارزیابی ریسک ها

ج - راه اندازی فناوری اطلاعات (IT)

د - افزایش شفافیت

گذشته از موارد ذکر شده مدیریت ریسک باید به صورت همه جانبه کلیه ریسک ها را کنترل کند، زیرا ریسک های مختلف ممکن است روی یکدیگر تأثیر منفی داشته باشند. در این میان، با توجه به متفاوت بودن ماهیت بانکداری اسلامی و سازوکار متناظر با آن چارچوب جدید بال فرهنگ مدیریت ریسک در بانک ها را ارتقا داده است. در این چهارچوب (Basel II) در محاسبه جدید کفایت سرمایه بایستی در مخرج کسر (فعلی: دارایی های مبتنی بر ریسک) ریسک های بازار، عملیاتی و اعتباری محاسبه شوند و ریسک اعتباری را بر اساس ارزیابی طرفین معامله و ریسک بازار را بر اساس میزان نقد شدن دارایی های مالی مدنظر قرار می دهد، در حالی که در بانکداری اسلامی کلیه معاملات بر اساس پشتوانه دارایی ها استوار است.

با توجه به ریسک های مختلف و استفاده از عقود اسلامی در نظام بانکداری بدون ربا از تکنیک های متفاوتی برای مدیریت ریسک می توان استفاده نمود که با اصول اسلامی سازگار و قابلیت اجرا نیز داشته باشند. لذا، برخی از ابزارهای پیشنهادی را می توان به صورت زیر برشمرد.

۱- ابزارهای مهندسی مالی

برای مدیریت ریسک در نظام سرمایه داری معمولاً از ابزارهای مهندسی مالی تحت مفاهیم ابزارهای مالکیت، بدهی، مشتقه و ترکیبی استفاده می گردد که با وارد شدن قوانین اسلامی در عملکرد بانک ها و بازارهای مالی، بایستی ابزارهای مهندسی مالی نیز با این چارچوب هماهنگ

و در قالب عقود اسلامی تعریف و اجرا شود. مسلماً ترکیبی از این روش‌ها همواره می‌تواند بهترین نوع مدیریت ریسک را به همراه داشته باشد. (اکبریان و دیانتی، ۱۳۸۵)

جدول (۱) - تقسیم بندی عقود اسلامی براساس قابلیت استفاده آنها

در جایگاه ابزارهای مهندسی مالی

نوع ابزارهای مهندسی مالی	نوع عقود اسلامی	کاربرد در مدیریت ریسک
ابزارهای مالکیت (بانک و سهامداران آن)	سرمایه گذاری مستقیم	بانک با سرمایه‌گذاری مستقیم در یک طرح اقتصادی تمام فعالیت‌های آن را به عهده می‌گیرد و ریسک اطلاعات نامتقارن بین مجری و سرمایه‌گذار کاهش می‌یابد. چنین روشی برای کنترل ریسک منابع مالی بلندمدت قابلیت استفاده دارد.
مالک بخشی از بنگاه (اقتصادی دیگر)	مشارکت	بر مبنای عقود مشارکتی (مشارکت حقوقی، مدنی، مضاربه و غیره)، بانک قسمتی از سرمایه مورد نیاز خود را تأمین می‌کند، لذا تا حدودی ریسک عدم اجرای صحیح طرح و به بازده رساندن آن با مجری یا مجریان تقسیم می‌گردد.
ابزارهای بدهی (بیان‌کننده استقراض بنگاه‌های دیگر از بانک)	فروش اقساطی	بانک با دریافت وثیقه‌ای از شخص جهت تضمین انجام معامله، ریسک عدم بازپرداخت اقساط را به گیرنده وام منتقل می‌کند، در نتیجه ریسک و عدم اطمینان بسیار پائینی دارد؛ اما در این روش، به سبب آن که میزان افزایش قیمت فروش اقساطی به نوع کالا بستگی دارد، در موارد گوناگون دارای نرخ‌های متفاوت خواهد بود.
	اجاره به شرط تملیک	بانک قسمتی از مالکیت کالای مورد معامله را به صورت وثیقه در اختیار دارد و از نظر ریسک تا حدودی مشابه روش فروش اقساطی است.
ابزارهای مشتقه (در فقه شیعه نوعی استفاده از خيار شرط است)	قرارداد آپشن (اختیار معامله)	قرارداد آپشن می‌تواند به صورت جانشینی برای اختیار فروش و یا خرید استفاده شود. اختیار معامله قراردادی دوطرفه بین خریدار و فروشنده است که براساس آن بانک حق (نه الزام و تعهد) دارد که مقدار معینی از دارایی مندرج در قرارداد را با قیمت معین و در زمانی مشخص بخرد یا بفروشد. بنابراین براساس این قرارداد، دو طرف توافق می‌کنند که در آینده معامله‌ای انجام دهند. با دریافت بیعانه به وسیله فروشنده، در صورتیکه خریدار از معامله منصرف شود، بیعانه به صورت خسارت به فروشنده تعلق می‌گیرد. (محمدی، ۱۳۹۴)

نوع ابزارهای مهندسی مالی	نوع عقودهای اسلامی	کاربرد در مدیریت ریسک
	قرارداد آتی (فیوچر)	این روش قراردادی است که فروشنده (بانک) براساس آن متعهد می شود در سررسید معین، مقدار معینی از کالای مشخص را به قیمتی که الان تعیین می کنند، بفروشد و در مقابل طرف دیگر قرارداد متعهد می شود آن کالا را با آن مشخصات خریداری کند و برای جلوگیری از امتناع طرفین از اجرای قرارداد، طرفین به صورت شرط ضمن عقد متعهد می شوند مبلغی را به عنوان وجه تضمین نزد اتاق پایاپای بورس به ودیعه بگذارند و متعهد می شوند متناسب با تغییرات قیمت آتی، وجه تضمین را تعدیل کنند و اتاق پایاپای از طرف آنان وکالت دارد متناسب با تغییرات، بخشی از وجه تضمین هر یک از طرفین را به عنوان اباحه تصرف در اختیار دیگری قرار دهد و او حق استفاده از آن را خواهد داشت تا در سررسید با هم تسویه کنند. (مصوبات کمیته تخصصی فقهی سازمان بورس و اوراق بهادار، ۱۳۹۳)
ابزارهای ترکیبی	قولنامه خرید سهام (ترکیبی از ابزارهای مشتقه و ابزار مالکیت)	فروشنده در صورت انصراف خریدار از خرید سهم با قیمت تعیین شده در موعد مقرر می تواند مبلغ بیعانه را به صورت خسارت مالک شود.

منبع: اکبریان و دیانتی، ۱۳۸۵.

۲- وثیقه و ضمانت

رهن و ضمانت دو ابزار مهم تأمین در برابر زیان اعتباری در شریعت اسلام است.

۳- به کارگیری قرارداد صلح

قرارداد صلح در کاهش و مدیریت ریسک در نظام بانکداری غیربوی بسیار کاربرد دارد. از جمله کاربردهای آن عبارتند از: الف) در مواردی که قرارداد، عقود یا ایقاعی جایز است و طرفین می خواهند لازم باشد، می توانند مفاد آن قرارداد را از راه صلح انشا کنند. با استفاده از این روش می توان ریسک جایز بودن قرارداد جعاله را کاهش داد؛ ب) در مواردی که به جهت نبودن یکی از شرایط خاص، قراردادهای معین باطل می شود، می توان مفاد آن را به قرارداد صلح انشاء کرد. به طور مثال، می توان بیع سلف قبل از سررسید را به قرارداد صلح انشا کرد. (موسویان، ۱۳۸۶) بانکها می توانند با استفاده از این عقد ریسک قیمت ناشی از قرارداد سلف را به حداقل رسانده و کالایی را که به سلف خریده اند، پیش از سررسید به فروش رسانند.

۴- ذخیره‌های زیان اعتباری

ذخیره‌های زیان اعتباری، مقدار وجوهی است که بانک‌ها به ازای زیان اعتباری قابل انتظار به صورت ذخیره نگهداری می‌کنند. مقدار این ذخیره به قابل اعتماد بودن روش محاسبه زیان اعتباری به وسیله نظام بانکی بستگی دارد. بانک‌های اسلامی می‌توانند با تشکیل صندوق ذخیره اعتباری به میزان زیان اعتباری پیش‌بینی شده، به فروش سهام بر مبنای عقد شرکت اقدام کنند. بدیهی است در این حالت سود و زیان احتمالی به تناسب سرمایه سهامداران بین آنها تقسیم می‌شود. (احمد و خان، ۲۰۰۱)

۵- تبدیل عقد مضاربه به جعاله

با تبدیل عقد مضاربه به جعاله ریسک اعتبار ناشی از اطلاعات نامتقارن برای عقد مضاربه بسیار کاهش می‌یابد. بانک‌ها می‌توانند از این روش برای مواقعی که ریسک اعتباری طرح فراوان بوده یا نظارت بر طرح مشکل باشد، عقد مضاربه را به جعاله تبدیل کنند. در این حالت (در عقد جعاله) عامل، ضامن سرمایه است.

۶- تبدیل به اوراق بهادار کردن دارایی‌ها

تبدیل به اوراق بهادار کردن دارایی‌ها شیوه‌ای است برای افزایش وجوه جدید و کاهش ریسک‌هایی که بانک با آن روبه‌رو است. در این روش بانک‌ها دارایی‌های دارای بازدهی و عایدی را در یک گروه قرار داده و به پشتوانه این دارایی‌ها اوراق بهادار را در بازار می‌فروشند. بنابراین دارایی‌های غیرنقد به اوراق بهادار با پشتوانه دارایی که قابل خرید و فروش هستند، تبدیل می‌شود. (مشکین، ۲۰۰۴)

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

ریسک‌ها در فعالیت‌های بانکی واقعیاتی انکارناپذیر می‌باشند که ضرورت مدیریت علمی آنها به جهت اثرات بالقوه و بالفعل ضروری است. بروز ریسک در هر دو نظام بانکداری متعارف و بدون ربا منجر به کاهش قدرت سودآوری بانک می‌گردد که در سه شکل سودآوری کمتر از هدف پیش‌بینی شده، از بین رفتن تمام سود پیش‌بینی شده و نهایتاً زیان نشان داده می‌شود. در این میان زیان، مخرب‌ترین اشکال ریسک است که می‌تواند موجب از بین رفتن بخشی یا تمام

سرمایه بانک و یا حتی بخشی از سپرده‌ها و در شکل حاد تمام سپرده‌های بانکی شده و موجودیت بانک را با خطر مواجه کند.

استقرار مدیریت ریسک در بانک‌ها منجر به کاهش زیانهای احتمالی ناشی از ریسک معاملات و فعالیت‌های بانکی می‌گردد که در این صورت زمینه ارتقای سطح عملکرد و افزایش سود و ثروت سهامداران فراهم می‌شود، بنابراین هر اندازه کنترل ریسک در دستور کار قرار گیرد، با حرکت از سوی عدم اطمینان کامل به سوی عدم اطمینان نسبی از میزان ریسک نیز گام می‌شود. در این میان، بانک‌های اسلامی به دلیل غیرربوبی بودن و به کارگیری عقود خاص با ریسک‌هایی روبرو می‌شوند که مدیریت آنها را در این نظام با حساسیت بیشتری مواجه می‌سازد. در این مقاله ضمن بررسی انواع ریسک و روش‌های مدیریت آنها در نظام بانکداری متعارف، ریسک‌های خاص نظام بانکداری بدون ربا، شناسایی و ابزارهای پیشنهادی برای مدیریت آنها معرفی شد و مشخص گردید برخی ریسک‌ها بین نظام بانکداری متعارف و نظام بانکداری بدون ربا مشترک هستند و با ابزارهای رایج و متعارف مدیریت ریسک قابل کنترل هستند و برخی دیگر به دلیل ویژگی‌های خاص و ماهیت نظام بانکداری بدون ربا، مختص به این نظام می‌باشند که برای کنترل و مدیریت آن نیازمند ابزارهایی ویژه و سازگار با اصول اسلامی می‌باشیم. از این رو، برخی ابزارهای متداول از جمله تبدیل به اوراق بهادار کردن دارایی‌ها در این نظام نیز کاربرد دارد و برخی روش‌ها و تکنیک‌هایی نیز وجود دارند که فقط به صورت ابزارهای مدیریت ریسک در نظام بانکداری بدون ربا کاربرد دارند (مانند تبدیل مضاربه به جعاله). علاوه بر این، برخی از قوانین و قراردادهای اسلامی (قرارداد صلح) خود نیز می‌تواند ابزاری سودمند برای کاهش و مدیریت ریسک به شمار رود. توجه خاص به ریسک‌های مربوط به قراردادهای و عقود اسلامی در بانک‌های اسلامی و استفاده از ابزارهای مهندسی مالی در مدیریت ریسک‌ها از جمله تفاوت‌های این مقاله با سایر کارهای انجام شده در این حوزه می‌باشد. با این اوصاف، به نظر می‌رسد مدیریت ریسک مؤثر و کارآمد در بانکداری بدون ربا نیازمند یک چهارچوب مقرراتی مناسب و همچنین گسترش مطلوب نهادها، بازارها، زیرساخت‌های بازار و ابزارهای مالی مناسب می‌باشد.

منابع

- ابزارها و روش‌ها در مدیریت ریسک، (۱۳۸۵)، **نشریه تازه‌های اقتصاد**، شماره ۱۱۲.
- ابوالحسنی، اصغر و حسنی مقدم، رفیع، (۱۳۸۷)، بررسی انواع ریسک و روش‌های مدیریت آن در نظام بانکی ایران، **فصلنامه اقتصاد اسلامی**، شماره ۳۰.
- اسماعیل‌نژاد آهنگرانی، مجید، (۱۳۹۱)، **اصول و مفاهیم مدیریت ریسک**، تهران: انتشارات بانک سینا.
- اکبریان، رضا و دیانتی، محمد حسین، (۱۳۸۵)، مدیریت ریسک در بانکداری بدون ربا، **فصلنامه اقتصاد اسلامی**، شماره ۲۴.
- بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، (۱۳۶۳)، **قانون عملیات بانکی بدون ربا**، تهران، بانک مرکزی ج.ا.ا.
- بهرامی، مهناز، (۱۳۹۱)، مدیریت ریسک در بانکداری اسلامی و کمیته بال، **سمینار جهانی بانکداری اسلامی**، ۲-۳ نوامبر ۲۰۰۲، بحرین.
- تقوی، مهدی و خدایی وله زاقرد، محمد، (۱۳۸۹)، ارزیابی و ارایه الگوی مناسب برای شناسایی، اندازه‌گیری و کنترل ریسک‌های مالی در موسسات مالی و اعتباری، **مجله پژوهش‌های مدیریت**، ۳ (۸۶)، ۱-۱۰.
- جرج پارکر، ترجمه علی پارسائیان، (۱۳۷۸)، مدیریت ریسک، ابعاد مدیریت ریسک، تعریف و کاربرد آن در سازمان‌های مالی، **مجله تحقیقات مالی**، ۲ (۴)، ۱۳-۱۴.
- جهانخانی، علی و پارسائیان، علی، (۱۳۷۶)، **مدیریت مالی**، تهران، انتشارات سمت.
- درگرگوریان، سیونه، (۱۳۸۳)، **طراحی مدل اندازه‌گیری ریسک نقدینگی برای نظام بانکداری خصوصی ایران (مورد بانک سامان)**، پایان نامه درجه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه شهید بهشتی.
- راعی، رضا و سعیدی، علی، (۱۳۸۳)، **مبانی مهندسی مالی و مدیریت ریسک**، تهران: دانشکده مدیریت دانشگاه تهران و سازمان سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، اول.
- ساندرا راجان، وی و اریکو، لوکا، (۱۳۸۱)، جایگاه ابزارهای سرمایه‌گذاری و مؤسسات مالی اسلامی در نظام مالی بین‌المللی، مباحث اصلی در مدیریت ریسک و چالش‌های موجود، **مجموعه مقالات سیزدهمین همایش بانکداری اسلامی**، تهران: مؤسسه عالی بانکداری.
- سلیمانی، مسعود، (۱۳۸۸)، **اهمیت مدیریت ریسک در بانکداری سنتی و الکترونیک**، بانک ملی، اداره امور واحدهای خارج از کشور.
- شایان آرائی، شاهین، (۱۳۸۰)، نوآوری در ابزارهای مالی در بانکداری اسلامی، **مجموعه مقالات یازدهمین همایش بانکداری اسلامی**، تهران: مؤسسه عالی بانکداری.

- عقیلی کرمانی، پرویز، (۱۳۸۱)، مدیریت ریسک در بانکداری سنتی در مقایسه با بانکداری بدون ربا، **مجموعه مقالات سیزدهمین همایش بانکداری اسلامی**، تهران: مؤسسه عالی بانکداری.
- کدخدایی، حسین، (۱۳۷۹)، پدیده ریسک در بانکداری اسلامی، **مجموعه سخنرانی‌ها و مقالات یازدهمین همایش بانکداری اسلامی**، تهران: مؤسسه عالی بانکداری.
- محرابی، لیلا، (۱۳۸۹)، مدیریت ریسک اعتباری در بانکداری بدون ربا، **مجله تازه‌های اقتصاد**، ۶ (۱۳۰)، ۶۶-۷۷.
- مصوبات کمیته تخصصی فقهی سازمان بورس و اوراق بهادار، (۱۳۹۳)، گردآوری توسط **دبیرخانه کمیته تخصصی فقهی-مدیریت پژوهش، توسعه و مطالعات اسلامی**، سازمان بورس و اوراق بهادار.
- معین، محمد، (۱۳۸۷)، **فرهنگ فارسی**، انتشارات فرهنگ نما، چاپ اول.
- موسویان، سید علی، (۱۳۸۶)، **ابزارهای مالی اسلامی (صکوک)**، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، اول.
- موسویان، سید علی و موسوی بیوکی، سید محمد مهدی، (۱۳۸۸)، مدیریت ریسک اعتباری در بانکداری اسلامی از طریق سواب نکل اعتباری، **مجله اقتصاد اسلامی**، (۳۳)، ۱۲۸-۱۳۷.
- موسویان، سید علی و عزیزاده اصل، محمد، (۱۳۹۴)، بررسی رابطه ریسک و غرر در بازارهای مالی اسلامی. **مجله اقتصاد اسلامی**، (۵۹)، ۷۸-۱۰۱.
- موسویان، سید علی و میثمی، حسین، (۱۳۹۳)، آسیب‌شناسی نظارت شرعی در نظام بانکی ایران و ارائه اصلاح قانونی، **مجله اقتصاد اسلامی**، ۱۴ (۵۴)، ۹۰-۱۱۱.
- موسویان، سید علی و دیگران، (۱۳۸۸)، نقش شورای تخصصی فقهی در ارتقای سطح مشروعیت و کارایی بانک‌های اسلامی، **مجله اقتصاد اسلامی**، ۹ (۳۶)، ۷۹-۹۹.
- مهدوی نجم‌آبادی، سید حسین، (۱۳۸۲)، تفاوت‌های اساسی توزیع ریسک در دو نظام بانکداری اسلامی و سنتی، **مجموعه مقالات سیزدهمین همایش بانکداری اسلامی: مدیریت ریسک در بانکداری اسلامی**، تهران: مؤسسه عالی بانکداری ایران.
- مهرآرا، محسن و مهران‌فر، مهدی، (۱۳۹۲)، عملکرد بانکی و عوامل کلان اقتصادی در مدیریت ریسک، **مجله مدل‌های اقتصادی**، ۷ (۲۱)، ۲۱-۳۷.
- میثمی، حسین، موسویان، سید علی و دیگران، (۱۳۹۱)، تحلیل و مقایسه تجربه قانونگذاری و نظارت بر اجرای بانکداری اسلامی در سایر کشورها: دلالت‌هایی برای نظام بانکداری بدون ربا در کشور، **دوفصلنامه مطالعات اقتصاد اسلامی**، ۴ (۸)، ۵۳-۹۱.
- ناصری، مهدی و باقری، وحید، (۱۳۸۶)، بررسی سازوکار پرداخت سود واقعی به سپرده‌های سرمایه‌گذاری در بانکداری اسلامی و مشکلات فراروی اجرای آن، **مجموعه مقالات هجدهمین همایش بانکداری اسلامی**، تهران: مؤسسه عالی بانکداری.

- نظریور، محمد تقی و رضایی، علی، (۱۳۹۲)، مدیریت ریسک اعتباری در بانکداری اسلامی با رویکرد بررسی عقود و الگوی پرداخت تسهیلات، **تحقیقات مالی اسلامی**، ۲(۴)، ۱۲۳-۱۵۶.
- نیکومرام، هاشم و دیگران، (۱۳۸۵)، **فرهنگ اصطلاحات تخصصی مالی**، انتشارات دانشگاه آزاد. چاپ اول.
- Galai, D & Robert, M. (2000), **Risk Management**, Mcgrow Hill.
- Greuning, H. V & Iqbal, Z. (2008), **Risk Analysis for Islamic Banks**, The World Bank, Washington, D.C.
- Karen Horchor, A. (2005), **Essentials of financial risk management**, John Wiley and Sons Publications, Hoboken, New Jersey, united states of America.
- Khan, T and Ahmed, H (2001), **Risk Management: An Analysis of Issues in Islamic Financial Industry**, Jaddah: IRTI.
- Mishkin, F. S. (2004), **The Economics of Money, Banking and Financial Markets**, New York; Harper Collins, 7th ed
- Obaidullah, M (2002), Islamic Risk Management: Towards Greater Ethics and Efficiency, **International Journal of Islamic Financial Services**, 4(3).
- WenShwo, F., & YiHao, L. & Stephen, M. (2009), Does exchange rate risk affect exports asymmetrically? **Asian evidence. Journal of International Money and Finance**, 28(2), 215-239.